

‘דעיילי בלא בר’ –

‘לפעמים בעת התפילה או בעת הלימוד טריד מחשבתיה ואינו יכול להתפלל או ללמוד כדבעי, ואחר עבור שעת התפילה או הלימוד יוגבה מוחו ודעתו פתאום ושופע עליו אור המאיר, ואז צר לו מאוד על מה שלא היה המוח שלו ודעתו כן בשעת התפילה או הלימוד, והוא דבר שאינו ברשותו, להיות מוח שלו ודעתו מאיר באור השופע בכל עת שירצה. ולזה הבטיח הקב"ה לצדיקים ואמר ונתתי גשמיכם בעתם היינו אור השופע שהוא כמו גשם, יהא בעתו וברשותכם יהא, על דרך שאמר משה עמדו ואשמעה מה יצוה ה' – שהיה ברשותו בכל עת שרצה. וזהו סוד שאמרו ז"ל ‘דעיילי בלא בר’ – היינו שהם ברשותם תמיד כל אימת שירצו בלי מונע, רק דבוק הוא תמיד באור החיים’ (שפתי צדיקים ריש בחקותי – בשם הרה"ק מאפטא).

ע"ע בספר חסידים תרב.

דף מו

הערות ובאורים בפשט

‘העושה לולב לעצמו אומר ברוך שהחיינו’. נראה שגם לפי מה שאנו נוקטים כחכמים (ג) שלולב אינו צריך אגד אלא משום הידור מצוה, כשמאגד הלולב מברך ‘שהחיינו’ [ולא נאמר שלחכמים מברך דוקא בשעת קניית הלולב] – והסבר הדבר, על פי דברי הגר"ח מבריסק שאף לחכמים חל האגד בעצם הנטילה, להשוותה מצוה מעולה ומיוחדת על ידי צירוף המינים לחטיבה אחת. [ובזה פירש דברי המרדכי והשו"ע, שמצות אגד מתקיימת רק בקשר של קיימא – הרי שאין האיגוד נוי בעלמא אלא חלות בעצם מעשה המצוה, לעשות הכל חפצא אחד] (עפ"י שיעורי הגרי"ס).

ע"ע במובא לעיל לג ובסיכומים שם.

זכי אצטריך זימנא אחרניא עייל לבית הכסא ונפיק ומשי ידיה ומנח תפילין ומברך. המגן-אברהם (כה ס"ק כב) נסתפק לומר שמא דוקא בבית הכסא מרוחק הדין כן, משום הפסק והסח הדעת, אבל אם הוא קרוב אין צריך לברך שוב כשחוזר ומניח שהרי הסירם על דעת לחזור וללבשם מיד. ואולם להלכה יש לנקוט כדעת שאר הפוסקים שבכל אופן חוזר ומברך כיון שאינו ראוי ללבוש אז התפילין כשהוא נפנה שם, לכך יש בדבר הפסק (עפ"י משנ"ב ובאה"ל כה, יב).

ויש נוהגים לברך באופן זה רק ברכת ‘להניח’, מפני החשש לספק המגן-אברהם. אבל המברכים שתי ברכות כרגיל – אין מזניחים אותם כיון שלרוב הפוסקים פשוט שצריך לברך. ואם יוצא להטלת מים בלבד מנהג העולם שאין מברכים, בפרט בחדרי שירותים שלנו (עפ"י שבט הלוי ח"ט ג).

א. כתב שם שסוגייתנו נוחה יותר לדעת המגן-אברהם, כי אם נוקטים כסברת הפוסקים שבית הכסא מהוה הפסק מפני שאינו ראוי לתפילין, אם כן מה ראייה מרבה שלא נהג כשמועתו הלא י"ל ששונה כאן שיש דחוי גמור מהמצוה, משא"כ כשהמצוה אינה נדחית לגמרי די בברכה אחת, והוא הדין לענין סוכה.

ונראה שאין כאן קושיא, כי הלא חכמים אומרים אינו מברך אלא שחרית, וסתמא דמלתא משמע גם כשנכנס במשך היום למקומות שאינם ראויים לתפילין. וכ"כ בשפת אמת.

ב. אם חליץ התפלגין על מנת להניחן שוב, ולא נכנס לבית הכסא – אם דעתו היתה להניחן מיד, וכך עשה – לדעת השלחן-ערוך (כה, יב) מברך שוב אבל הרמ"א פסק שאינו מברך. ואם דעתו להניחן לאחר זמן, או אף אם סבר מתחילה להניחן מיד ולא הניחן אלא לאחר זמן – אף לרמ"א צריך לברך (כן יש ללמוד מהמשנ"ב ח, יד לענין טלית, ודין אחד להם ולתפלגין, כמוש"כ בבאה"ל שם כה, יב).

ושיעור הזמן אינו ברור, ומלשון המשנ"ב היה נראה בפשטות שכל שאינו בכלל 'מיד' צריך לברך. [ובסימן כה ס"ק ס מבואר במשנ"ב כדבר פשוט שהחולץ תפלגין בר"ח לתפילת מוסף, אינו חוזר ומברך כשלובשם אח"כ – ואעפ"י שמכוין בתפילתו ואינו חושב להדיא על התפלגין כל הזמן, אין זה נחשב הפסק והסח הדעת. ונראה שגם זה בכלל 'מיד' כי לא הסירם אלא לשעת התפילה ודעתו ללבשם מיד בתוך התפילה]. ובשו"ע הגר"ז כתב שתיים או שלש שעות. וכן מובא בשם החזו"א (ע' קובץ 'מוריה' ניסן תשנ"ט, בהוראות ופסקים מהגרא"ל שטינגמן שליט"א), שפעם אחת הסיר הטלית בהפסקה ביום הכפורים בין שחרית למוסף, וכשחזר ונתעטף בה נסתפק אם צריך לברך, ולא בירך, ועברו לפחות שעתיים וחצי מאז שהסירה).

דבנן דבי רב אשי כל אימת דמשמשי (אולי צ"ל 'דמשמשי'. וכן ברש"י) **בהו מברכי'.** התוס' פרשו כפשוטו, ומשום שמצוה לממשמש בתפלגין לכך היו מברכים על כך [לשמור חוקיו' או 'לשמור את התפלגין'. ער"ן]. ויש מפרשים שלא ברכו בכל שעה שמשמשו אלא כשיצאו ממקומם והיו ממשמשים בהם להחזירם למקומם היו מברכים (מובא בר"ן, וכ"ה ברא"ש הלכות תפלגין יד, בשם הר"י. ונראה שמברכים 'להניח'. עפ"י בית יוסף כה). והריטב"א מפרש שהיו מברכים רק אם הסיוח דעתם לדברים בטלים, כשחוזרים ונותנים דעתם על התפלגין וממשמשים בהם – מברכים, שהרי זו כהנחה [ולפי זה אפשר שמברכים 'להניח'. וכן כתוב בתוס' הרא"ש ובראבי"ה תרצג].
וע"ע שו"ת משיב דבר ח"א ו.

(ע"ב) 'אתרוג בשביעי אסור... לכולי יומא אתקצאי'. כמה ראשונים פרשו: אין הטעם משום 'מיגו דאתקצאי בין השמשות אתקצאי לכולי יומא', שאין שייך טעם זה אלא בשבת או ביום טוב ומשום דין 'הכנה' [שכל דבר שלא הוכן מבעוד יום הריהו מוקצה ואסור בשימוש], אבל לא בשביעי של חג – אלא הטעם הוא מפני שהאתרוג מוקצה לכל היום השביעי, כי שמא יפגע ולא יטול שחרית ויצטרך ליטול בסוף היום (עפ"י ריטב"א ור"ן [וער"ן ריש ביצה ד"ה ומינה] ועוד. ומבואר בריטב"א שאיסור זה אינו אלא משום חומרא שאנו מחמירים, ומצד עיקר הדין היה להתיר מיד לאחר שיצא בו).
ואולם בתוס' (בד"ה אתרוג) משמע שהאיסור לכל היום הוא משום סברת 'מגו דאתקצאי' (וע' גם רש"י ביצה ל: וע"ע בחדושי הגרעק"א ובשו"ת שבט הלוי ח"ה עב).

'אתרוג דלא חזי לבין השמשות לא אתקצאי לבין השמשות ולא אתקצאי לכולי יומא דשמיני'. הטעם שאינו ראוי לבין השמשות, משום שכבר יצא בו שחרית (כן כתב רש"י, ותוס' לעיל י:). [ואף על פי שאפשר שיקרה מקרה שלא נטלו עד בין השמשות, מכל מקום מסתמא אינו ראוי לכך מלכתחילה ואם כן ההקצאה לא היתה לאופן רחוק כזה].
ואולם הר"ן כתב: הואיל ונטילת לולב בשאר הימים אינה אלא מדרבנן, הרי אם לא נטלו עד בין השמשות, שוב אינו נוטל באותה שעה שספק דרבנן לקולא, נמצא בודאי אינו ראוי לבין השמשות. (ומשמע לפי טעם זה שבמקדש שנטילתו כל שבעה מדאורייתא, יהא אסור בשמיני. וע"ע בחדושי הגרעק"א; אבני נזר או"ח תצג).

יש להעיר שלכאורה אין כל ראייה מהדעה הראשונה שאם לא נטל שחרית צריך ליטול בין השמשות [כפי שהניח כדבר פשוט

בשבט הלוי (ח"ה עב), ופלפל בטעם הדבר בכמה דרכים] – כי יש לומר שלדעת הכל אינו חייב, אלא שלשיטת רש"י ותוס' הואיל והוקצה למצוה באותו יום, נאסר כל היום משום 'מגו דאתקצאי' כנ"ל, ולכן אף ביה"ש נאסר מספק, גם אם אין צריך ליטול באותו זמן.

לא ליקני איניש הושענא לינוקא ביומא טבא קמא, מאי טעמא, דינוקא מקנא קני אקנויי לא מקני ואשתכח דקא נפיק בלולב שאינו שלו' – ואין מועיל ליתן לו במתנה על מנת להחזיר – שכיון שהתנה על דבר שאי אפשר לקיימו, שהרי אין הקנאתו של הקטן הקנאה, הרי תנאי בטל ומעשה קיים, נמצא שהמתנה שנתן לקטן מתנה מוחלטת היא (עפ"י ר"ן ועוד).

ומשמע שאין מועיל שיתן לקטן קנין לזמן – מכאן נראה שלהלכה יש לנקוט שקנין לזמן אינו מועיל לקנין הגוף, להחשב 'לכם' (ע' רא"ש לעיל מא: טשו"ע תרנח, ג; חזון איש אה"ע עד, יד). ויש חולקים וסוברים שמועיל ליתן לו מתנה לזמן, ולא הזהירו בגמרא אלא על הקנאה מוחלטת אבל הקנאה לזמן שפיר דמי (כן כתב בשער-המלך (זכיה ג, ו) בדעת הרי"ד והרשב"א. וכן צדד בקצות החשן רמא סק"ד. וע' במאירי ובריטב"א. וע"ע שבט הלוי ח"א קעח).

– נחלקו הפוסקים האם מקיימים מצות 'חינוך' בלולב השאול לקטן ביום טוב ראשון (כן הוכיח הטורי-אבן חגיגה ו; בגדי ישע. וכן משמע במשנ"ב (תרנח ס"ק כח ובשעה"צ) שנקט לעיקר. וכן נקט בשו"ת שבט הלוי ח"ה קנב), או שמא צריכים לקיים את כל דיני המצוה ודקדוקיה, ובכלל זה שיהא שלו (כן דעת המגן-אברהם שם סק"ח, וכן מובא (בשיעורי הגריד"ס) בשם הגר"ח מבריסק שנקט להלכה). ולפי זה באופן שאין האב יכול להקנות לקטן את הלולב שלו לאחר שיצא בו, כגון בחו"ל שצריך להלולב יהא שלו גם ביום טוב שני, צריך האב לקנות לבנו הקטן ארבע מינים שיהיו שייכים לו. וכן הורה לדינא להחמיר בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג צה. וע"ע בהסבר המחלוקת ובהכרעת ההלכה והמנהג, שם בח"א קפד וביו"ד ח"א קלו רכד וח"ב קד. וע"ע במובא לעיל ב: ובשבט הלוי (ח"ג ו) משמע שנקט להקל בדבר. וע"ע מו"מ בקהלות יעקב סי' כח ובמובא ביוסף דעת חגיגה ו.).

ואף בארץ ישראל יש נפקותא, כגון שיש לו כמה ילדים בני חינוך, גם אם יקנה את לולבו לאחד מהם לאחר שנטל הוא עצמו, לא יוכל אחיו לצאת בו. אך נראה שבכגון זה יש להקל בהגיע לעונת הפעוטות שממכרו מדרבנן, כי דוקא כשגדול צריך לצאת בו כתבו אחרונים להחמיר לחוש לשיטת הסוברים שקטן קונה מהתורה ואינו מקנה אלא מדרבנן, אבל בקטן שכל חיובו מדרבנן, שפיר דמי ליתן את לולבו לקטן שהגיע לעונת הפעוטות [כבן ו' או ז'], ואח"כ יקנה זה לאחיו הקטן ויצא בו הלה מדרבנן.

'שמיני ספק שביעי אסור'. אף על פי שאין נוטלים אותו ביום זה [לפי שהוא יום טוב ומוקצה לטלטול, לכך לא רצו לתקן ליטלו. טעם נוסף כתב הר"ן, מפני שלולב בגבולין בשאר הימים אינו אלא מדרבנן, לא חיבו ליטלו בשמיני ספק שביעי, שלא כסוכה. וכ"כ הרי"ד] – אעפ"כ גוזרים אתרוג אטו סוכה שחייבים לישב בה באותו יום בחו"ל (עפ"י תוס').

באורי אגדה; פרפראות וציונים

'חזינא לרבא דלא עביד כשמעתיה'. בענין חזרתיו של רבא מהוראותיו, ע' במובא בעירובין קד וזבחים צד.

ז'היכן צונו – מלא תסור'. מו"מ ארוך ב'לא תסור' במצוות דרבנן – ראה ספר המצוות להרמב"ם שורש א, ובהשגות

הרמב"ן; הקדמת הרמב"ם, ובהלכות ממרים; משך חכמה שופטים יד, יא; חדושי הגרי"ז הלכות ברכות; אגרות משה יו"ד ח"א קלב; שבט הלוי ח"א קפה, ב; שיעורי הגרי"ס כאן; מנחת שלמה ח"ב ריב.

היו לפניו מצות הרבה... רבי יהודה אומר: מברך על כל אחת ואחת בפני עצמה. בכמה מקומות מצינו כענין זה, ששיטתו הכללית של רבי יהודה לסיים ברכות בפרטיות ולא לסתום לשון כללית. ע' במובא בברכות מ.

(ע"ב) 'בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם; מדת בשר ודם – כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק, אבל הקב"ה אינו כן – מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק' –

כלי ריקן אינו מחזיק תורה. ברכה עליונה אינה שורה על דבר ריקן, כי מפני דקותה אינה יכולה לשרות על עולם הזה, רק על דבר אמצעי בדקות קרובה, שלכן כל המזדכך יותר ומתחכם יותר – זוכה יותר (עפ"י באור הגר"א לאגודות ברכות פ"ו ד).

– בכל עניני עולם הזה צריך האדם להפסיק בעוד יש לו כלי מוכן לקבל עוד, ולא יקבל עד אפס מקום, אבל דברי תורה אינם כן, אלא ככל שיקבל האדם יותר דברי תורה, יהיה לו חשק לקבל עוד יותר. וזה ענין מדת הקב"ה – **מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק**, כי ככל שהאדם ממלא יותר בדברי תורה, הרי הוא כלי המוכן להכיל יותר, לפי שהוא יותר מכיר בחסרונו וצמאונו גובר, והתורה משלמת את הצמאון והחסרון רק למי שמכיר חסרונו, וכמו שנאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש, וכמו שאיתא בזוהר (אמור צ): קודשא בריך הוא לא שארי אלא באתר תבירא במאנא תבירא, ככתוב ואת דכא ושפל רוח. ולכן לא ניתנה תורה למלאכים, שאין בהם חסרון יצר הרע (כמו שהשיב להם משה – בשבת פט.). ודוקא לישראל ניתנה לפי שהן עזין שבאומות (כמו שאמרו בביצה כה:), והיינו שבלא התורה הם בעלי חסרון ביותר. וזהו ה'כלי' לקבל התורה – הכרת חסרון עצמו (עפ"י מי השלוח ח"ב לקוטי הש"ס).

– ענינים של בשר ודם 'מחזיק' דוקא כלי ריקן, כגון בצע כסף, כבוד, תענוגים, שמיעת חדשות – מי שהוא בבחינת 'כלי ריקן' רץ אחרי כל אלה; מי שהוא בעצמותו 'כלי מלא' אין לו ענין בכל אלה. מידת הקב"ה היא הפוכה; את קירבתו, תורתו ועבודתו 'מחזיק' רק כלי מלא; אדם שהוא כבר מלא חכמה ויראה יכול לקבל כל עוד יותר ויותר. אדם שהוא בבחינת כלי ריקן אינו 'מחזיק' מאומה.

כל המצוי אצל לימוד תורה כבר חוזה מבשרו את האמת הזאת; כשהוא התרוקן קצת על ידי ביטול תורה, קשה לו אחר כך עד מאד לקלוט מה שהוא לומד, וכמה יגיעות הוא יגע עד שיחזור לאיתנו בלימוד. לכן חרדת נפשו של כל תלמיד חכם היא שלא יתרוקן ושיהיה תמיד 'כלי מלא'. אך במה יתמלא? הוי אומר: במחשבה בתורה!

יש לנו לדעת זאת: כמעט יותר ממה שעולים בתורה על ידי לימוד בפנים הספר, עולים על ידי מחשבה ממושכת בתורה. גדולי התורה אשר מפיחם אנו חיים עיבדו את כח מחשבתם להפליא, ובכל טרדותיהם וטלטוליהם היו תמיד עמוסים מחשבות של תורה, והיגיעה והנעימות של המחשבה היא שעמדה להם בכל המצבים, ובזה גדלו והצליחו ועשו פרי. הבה נלך בעקבותיהם ונתלמד במחשבה, ממש בשבתנו בביתנו, בלכתנו בדרך, בשכבנו ובקומנו! ובאשר לגבי עבודתנו תקף הכלל של 'תפסת מרובה לא תפסת, תפסת מועט תפסת', נחזק את ההתלמדות של טיול

ברחוב חצי שעה בכל יום במחשבה נעימה, עד שיכול נוכל לה בע"ה (מתוך עלי שור ח"ב עמ' רסז).

– השוקד על תלמודו ולומד הרבה, יצליח לעמוד על מה שלמד ביתר עמקות, וכל המתרפה בלימודו לא יבין את מה שלמד לאשורו. ההבנה תלויה בכמות הלימוד ובהתמדתו וכפי הלימוד וההשתלמות בתורה כן תתעלה ותתחדד ההבנה (שיעורי הגר"ד"ס).

ככתבם וכלשונם'

אמת בחינוך

'לא לימא איניש לינוקא דיהיבנא לך מידי ולא יהיב ליה, משום דאתי לאגמוריה שיקרא שנאמר למדו לשונם דבר שקר' –

זו לשון הרמב"ם ז"ל (שבועות יב,ח): 'צריך להזהר בקטנים הרבה וללמד לשונם דברי אמת בלא שבועה, כדי שלא יהיו רגילים להשבע תמיד כעכו"ם. וזה הדבר כמו חובה על אבותיהם ועל מלמדי תינוקות'.

וכן מובא בקיצור שלחן ערוך (קס"א): 'כל אב חייב לחנך את בניו הקטנים בכל המצות... וכן להפרישם מכל דבר איסור... וביותר צריכין להשיגח עליהם שלא ידברו שקרים, וללמד לשונם דברי אמת, ולהרחיקם מן השבועות...'

(מתוך פרקי 'אמונה ובטחון' לבעל חזון איש):

'וראוי לקבוע הדיבור במדת האמת המתוקנה ובמדת השקר המקולקלה, כי חז"ל החמירו מאד בזה וקלקולה מצינו מאד והפסדיה עצומים...

גנות השקר אינו בשביל המרמה שבו שמשמש בשקר בשביל ריוח המקווה לו ברמותו את רעהו, אלא אף השינוי שאינו משמש לגורם של אונאה, בסיפור דברים של מה בכך, בשם שקר יכונה ובכלל עון השקר הוא.

אם מגונות הן מדות משחתות לשעתן, מה רבו משחתותם כשהן מתמידות. ההתמדה משרטטת בצורת הנפש שרטוט יציב וקיים, ומראה הפרצוף ותבניתו משאיר אחריו התמדת המעשים הטובים והרעים של בעליה. בן אדם שדיבר שקר לשעתו – צורתו צורת אדם ויש בו חטא, אך המתמיד בשקריו צורתו שקרן ואישיותו נעדרת, ואיך יקח מוסר שיסודו אמת וחיותו אמת, אך גם במוסרו יתעתע בתעותי מרמה, חלי אנוש ולא יחוש (ד,ג).

תכונת האמת היא אצל חכם תכונת נפשו ושורש מציאותה, וכל אבקת שקר ממנו והלאה, וכן היא אמונת המון ישרים המתאבקים בעפר רגלי החכמים (שם ג,ל).

מן המפסידים היותר עיקריים היות מלמד לרבים בלתי שלם במדותיו. המחנך בלתי שלם הפסדותיו כפולים, בצד אחד אינו יודע תורת המוסר ואינו יודע על מה להקפיד, ומשגרים

בהנהגות מגואלות על פי תורת המדות מבלי משים, ואף אם לקחו טוב ונכון, אחרי שאין תוכו כברו, אין דבריו נכנסין אל לב החניך, ולא עוד אלא שלומד ממעשיו יותר משיעוריו, והתיחסות הרב לתלמידיו דורשת תכונות תרומיות ומצוי המדות, וכאשר מיסר את תלמידו בביטוי גס וזעקת רוגז על העול אשר עשה, מתערב כאן רע וטוב, אם יש כאן תועלת תוכחה והחניך מתעורר על חטאו וגומר בלבו שלא לשנות חטא זה, יש כאן ענין רע שהחניך מתרגל בגסות ובקפדנות המקבל מרבו שרואהו משמש במגונות אלו בשעת תוכחתו, וגדול שימושה יותר מלימודה, והתלמיד מחקה תמיד את רבותיו, ועל הרוב גם התוכחה לקויה כשמתלווה עמה ממדות הלא טובות. וכאשר יתמיד החניך לעמוד לפני מחנך בלתי שלם, יתמיד לנחול מדות הרעות מן המחנך, ובהיות המחנך מחזיק עצמו לאיש השלם, כליל מדות הטובות, וכל גנותות שעושה הן נעשות בגאווה ובוז, גם חניכו מתרגל בתעותעיו לעשות תועבות על טהרת תרומה, והמחנך הוזה יפרה וירבה תולדותיו כדמותו וכצלמו, ובהיות המחנך ריק מחכמת התורה בעמל ההלכה ונכשל על ידי זה בצללי התנגדות לבעל הלכה, נוחל ומנחיל גם לחניכיו פרי עוונותיו.

(שם ד,טז)

(מתוך קונטרס 'אתן אמת ליעקב' לזקני רא"א כי טוב):

אמת בחנוך הבנים

'היסוד הגדול בחנוך הבנים הוא החנוך לאהבת האמת ושנאת השקר. בלעדי יסוד האמת, כל בנין החנוך רפה הוא ומתמוטט והרוחות הרעות המצויות בעולם יהפכוהו על פניו ויהרסוהו, ונמצא כל העמל הרב שהושקע בהקמתו יוצא לריק. וכיצד מחנכים לאמת? ראשית דבר, אל תקלוט אונזו של התינוק דבר-שקר מפיו. כך אמרו חכמים: לא יאמר אדם לתינוק אתן לדבר ואין בדעתו לתת לו... אל תרגיל בני ביתך להשתמש בשקר ואפילו יש לך אמתלא לכך. טרוד אתה, עיף, עסוק מדי, ואין ביכולתך לקבל פני אדם מהחוץ, אל תפקוד על בני ביתך להשיב למתדפקים על פתחך: 'אין האיש בבית'. אלא צוה אותם לדבר אמת ולומר: לא יוכל האיש לקבל עכשיו, בגלל טרדותו כי רבו.

פן תאמר: אם כך אעשה הריני מעלה עלי רוגזם של בני אדם – אל ימנעך חשש זה מלדבר אמת. כדאית היא האמת לסבול עבודה פי כמה וכמה. ולא עוד, אלא שפחד זה פחד שוא הוא. גם כשאתה משתמש בדברי שקר אינך ניצול מטינתם של הפונים אליך ונדחים באמתלא של 'האיש איננו', שהרי הכל יודעים שזה דברם של מתחמקים וכל השומע מלים אלו מיד הוא מעלה בלבו הרהור שמשקרים לו ומסרבים לראות פניו ללא שום סבה וטעם. ואפילו כשבאמת תהיה מחוץ לביתך כבר לא יאמינו לדברך, שכן זהו עונשו הראשון של בדאי שאפילו אמר דבר אמת אין שומעין לו.

אכן, חייב אתה לקבוע לך עתים לדבר עם כל אדם הפונה אליך, שלא יכתו רגליהם חנם ולא ייצמדו לטלפון להמתין עד שימצאוך לדבר אתך. אחיך הוא, נברא בצלם כמוך, וגלגל הוא החוזר בעולם... כבד צלם האלקים שעל כל הנברא בצלם, ותתכבד לעולם.

ולא זו בלבד שאסור לשים בתוך פיו של הילד דבר שקר אלא אפילו כשההורים משיחים בינם לבין עצמם, או בינם לבין אחרים, והילד שומע, יזהרו ביותר שתהא שפתם שפת אמת. שכן כל דופי שהילד מוצא בלשון הוריו ומוריו, או כל אדם גדול שממנו הוא מקבל השפעה, מרגיל אותו לדבר כזב.

היה אתה דוגמא לבניך
 שתי פעמים בכל יום משנן היהודי לעצמו ואומר בקריאת שמע ולמדתם אתם את בניכם לדבר
 גם, בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך.
 וכך תפרשהו לפסוק זה לענין חנוך הבנים במדת האמת: ולמדתם אתם את בניכם לדבר גם – כיצד?
 בלימוד, בהטפה, במוסר פה בלבד? אין די. אלא היה אתה דוגמא להם במעשיך ובמנהגיך; –
 בשבתך בביתך – עם בני משפחתך, יהיה דיבורך עמהם דיבור של אמת בלבד; –
 ובלכתך בדרך – יראוך בניך שאתה עוסק במשא ובמתן באמונה; –
 ובשכבך – בשעה שאתה נח מעמלך כל היום, אל תונה את הבריות לאמר: 'אינני בבית'... אלא
 אמור: זקוק אני למנוחה מעט; אחליף כח ואקבל פני משכימי פתחי; –
 ובקומך – בשעה שאתה קם לפעול ולעשות, קיים את מוצא פיך.

בשעת כשלונך

חס ושלום נתפס אדם בדבר כזב לנגד עיניו ואזניו של הילד, וכל שכן אם הילד עצמו תפסו בכך
 ומטיח בפניו: 'זהרי הדבר שאמרת אינו נכון' – באותה שעה צריך אדם ללבוש גבורה ולהודות
 בפניו ולומר: 'חטאתי ואני מצטער על כך!'. כל ינסה לתרץ דבריו על ידי גיבובי דברים, כזב על
 גבי כזב, למען שמור על כבודו בעיני בנו, שהרי סופם של דרכי כזב להיגלות ותחת כבודו ישיגהו
 קלון.

אין כבוד גדול מהודאה על האמת, ודבר זה עצמו חינוך טוב לילד; –
 כי אדם אין צדיק אשר לא יחטא לעולם ואין לו תקנה אלא להודות ולעזוב את החטא, כאמור
 'מוודה ועוזב ירוחם'; ומתוך שהילד רואה את אביו אוהו במדה זו, מתגבר על הקלון-לשעה
 ומודה בפה מלא על חטאו, ילמד גם הוא דרך ההודאה על האמת אפילו במקום בושה ועצבון.

ובשעת כשלון בניך

ועוד זאת יעשו ההורים-המחנכים: יקפידו ביותר על כל מוצא פיו של הילד שיהגה רק אמת,
 וכל מעשיהם ועיסוקם עם הילד יהיו כדי לקבוע בו את ההכרה שהשקר הוא חטא ועוון, מכוער
 הוא ושנאוי, ואילו האמת היא מצוה וזכות, ואהובה וחביבה – כיצד?
 נתפס הילד בקלקלה, לא יצער אביו על כך אם הילד מודה בקלקלתו מיד ומתחרט עליה. ויאמר
 לו אביו: עשית מעשה רע, אך הואיל והודית והתחרטת – זו כפרתך כי אחזת במדת האמת.
 אבל אם הוא מכחש, או שתחלת קלקולו בדבר שקר היה, ואינו מודה שכיחש – אז אסור לו
 לאביו ולאמו, או כל אחד אחר העוסק בחינוך, לוותר לו ולסלוח לו. לא יחדלו מלתבוע ממנו
 על חטא שקריו ולא ירפו ממנו מלהוכיחו ומלהענישו, כפי הצורך וכפי יכולת קיבולו, עד שידעו
 נאמנה כי הילד מצטער על כך וכשלונו זה לא הצמיד אותו לשקר, אלא אדרבא, גרם לו שירגיש
 בחומרתו ויתרחק ממנו מן היום והוא והלאה; וזו דרך ישרה ודרך אמת בחנוך; –
 שכן כל דבר עונשין האמור והנהוג בילד – לא על העבירה הוא בא, שהרי אין הילד מחוייב
 במצוות ולא בר עונשין הוא כמי שבא בשנים. כל ענין העונש והמחילה בילד, הוא רק ענין של
 חינוך בלבד. ולכן צריך להקפיד ביותר על דברים שסכנתם להיעשות טבע קבוע בנפש – ואין
 סכנה גדולה כסכנת השקר – ואילו על דברים הבאים מתוך התפרצות מקרית ומניעים עוברים,
 אין להקפיד הרבה.

לא יהא חוטא נשכר

ובדבר זה שוגים הרבה, שהרי אנו רואים לעתים קרובות כשהורים שומעים שקר 'מפולפל' יוצא מפורש מפי הילד המתגונן בו מפני אשמת עבירה – אותה שעשה הם מתמוגגים מנחת, והשקר הוא בעיניהם כ'חכמה' יתירה, והם מחייבים לקראתו חיוך של סלחנות וקורת רוח. מזה גרם לקורת רוח זו? נתפס הילד בעבירה, והוריו שמצווים על חנוכו הטוב מרתיעים כנגדו בתוכחתם, מה עושה הילד? אם חריף הוא, הרי הוא מתחמק ומחפה על עבירתו בעבירה חמורה יותר, בשקר. כיון שההורים רואים את 'חריפותו' של בנם, ההנאה שהם נהנים ממנה משכיחה מהם את העבירה הראשונה ואת העבירה השניה, החמורה מהראשונה, והם מתרצים עליו ומחייבים לקראתו.

והילד מה מזהרה לו באותה שעשה? – אכן, אין טוב מאשר לדעת לשקר. אילו לא ידעתי לשקר הייתי נענש קשות. עכשיו שידע אני לשקר נפטרתי מעונש ועוד זכיתי לגילוי של חבה ורצון מצד ההורים.

כל דבר רע שעושה הילד פוגם בחינוכו לטוב – אך מדת השקר, אם ידבק בה, תהרסהו כליל. שכן שאר מעשים של עבירה, הרבה מסייעים יהיו לו לילד בדרך החיים שלו שיעזרו לו להיגמל מהם; ואילו אם ירגיל עצמו במדת השקר – גם כי יזקין לא יסור ממנה, ואפילו לא ירגיש בעוון, ויהא אוחז בשקר גם כשלא יהיה לו צורך בו ורק מתוך ההרגל.

שני אלה, שמירת פי ההורים להיותם רק דוברי אמת ושמירת פי הילד שיתרחק משקר וידבק באמת, הם היסוד לחינוך הילד לאמת. ועל זה יוסיפו כל אב ואם נבונים מדעתם, לשבח ולהלל באזני הילד את יופיה וגבורתה וחין ערכה של האמת, אשר עשאה הבורא יסוד לקיום העולם ומשען לעמידתו; ולעומת זאת ישתדלו לגלות כל קלונו של השקר, כיעורו והשחתתו, שהוא כולו הרס, ובראש ובראשונה הוא פוגע דוקא באוהבים בו ואוהבים אותו.

אפילו יפטם אדם את בנו בהרבה תורה ודעת, חכמה ומצוות טובות, ולא העמידו על מדת האמת, לא קיים בו מצות חינוך. אימתי ישמח לב הורים ומורים בבנם ותלמידם, אימתי ישקוט לבם ויבטח על הזרע הטוב שזרעו בו? אם הביאוהו לידי כך שאין פיו יכול לדבר שקר. קורה שנכשל הבן בדבר שקר – פניו מסמיקות ואזיל סומקא ואתי חיוורא, ואינו אוהב אלא לדבר אמת – אז ישמח בו האב, תגל בו האם, יעלזו מוריו ומחנכיו וכל רואיו ויודעיו יתברכו בו.

דף מז

'גמירי דמאפר אתו'. קשה להבין כיצד כל גדולי הדור היו במקום מרעה ולא ישבו בסוכה [ובפרט לדעת הסוברים שבליילה הראשון חייבים אף הולכי דרכים]. ואומרים בשם הגר"ח ברלין להגיה 'מאי פרא אתו' – היינו איפרא הורמיז, אמו של שבור מלך פרס (ב"ב י:). ונתעסקו גדולי הדור אצל המלך לטובת כלל ישראל ולא ישבו בסוכה (מונא בהר צבי; הדושי כת"י הגרשז"א – בהליכות שלמה פ"ט הערה 46. ושם פירש בשם הגר"ח שרו"ל העלימו את הדבר ורמזוהו רק בתיבת 'אפר'. והראשונים פירשו לפי ההעלמה). ויש מי שכתב ששעת השמד היתה אז בפומבדיתא [שהיא מקומו של רב הונא בר ביזנא, ע' ב"ק יב.], וברחו משם מפני הפולמוס [ע' בחולין מז.]. [עפ"י נפש חיה לר"ר מרגליות, תרמ"ח. וע' פירוש נוסף בשפת אמת; אור שמח סוכה ו, יג].